

Οικονομική δυσπραγία και διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών εφήβων: Διαχρονική μελέτη κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Βασίλης Παυλόπουλος

Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη

Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Συμμετοχή στο συμπόσιο Προσαρμογή και ψυχική υγεία μεταναστών και Ελλήνων εφήβων πριν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης: Μια διαχρονική μελέτη κοόρτης (οργανωτές: Φ. Μόττη-Στεφανίδη & Β. Παυλόπουλος), 15^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, 27-30 Μαΐου 2015, Λευκωσία, Κύπρος

Περίληψη

Οι επιπτώσεις των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην προσαρμογή των μεταναστών, παιδιών/εφήβων και ενηλίκων, συνιστούν καλά εδραιωμένο εύρημα στη διεθνή βιβλιογραφία. Λιγότερο συχνές είναι οι ερευνητικές απόπειρες για την κατανόηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης σε συνάρτηση με κοινωνικο-οικονομικές παραμέτρους, πέραν του ατομικού επιπέδου ανάλυσης. Στην παρουσίαση αυτή εξετάζεται ο ρόλος του οικονομικού παράγοντα σε σχέση με δύο κρίσιμες διαστάσεις των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης: τον εθνικό προσανατολισμό και την προσλαμβανόμενη διάκριση. Η υιοθέτηση διαχρονικού σχεδιασμού (δύο επαναληπτικές μετρήσεις κατά τα σχολικά έτη 2012-13 και 2013-14) στο πλαίσιο του προγράμματος AStRA επέτρεψε την ανίχνευση αιτιακών σχέσεων μέσα από τη συγκριτική ανάλυση εναλλακτικών μοντέλων δομικών εξισώσεων. Στην έρευνα συμμετείχαν 757 μετανάστες έφηβοι (364 αλβανικής καταγωγής, 128 από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, 155 από άλλες χώρες και 110 μικτής καταγωγής, 22% πρώτης γενιάς, 54% αγόρια), οι οποίοι φοιτούσαν στην Α΄ Γυμνασίου το 2012-13 (Μ.Ο. ηλικίας: 12,7 έτη) σε 14 σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας. Μετρήθηκαν, μεταξύ άλλων, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην οικογένεια (Lempers, Clark-Lempers, & Simons, 1989), ο εθνικός πολιτισμικός προσανατολισμός (Nguyen & Von Eye, 2002) και η πρόσληψη της διάκρισης σε βάρος του εαυτού (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012). Σε συγχρονικό επίπεδο, βρέθηκε ότι η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας συνδέεται θετικά με την προσλαμβανόμενη διάκριση και εκείνη, με τη σειρά της, προβλέπει αρνητικά τον προσανατολισμό των εφήβων μεταναστών προς τη χώρα υποδοχής. Επιπλέον, εντοπίστηκαν διαχρονικές συσχετίσεις της προσλαμβανόμενης διάκρισης (T1) με την οικονομική δυσπραγία και τον εθνικό πολιτισμικό προσανατολισμό (T2). Τα ευρήματα αυτά δηλώνουν ότι το μοντέλο της αμοιβαιότητας (συγκριτικά με τα μοντέλα της σταθερότητας, της αιτιότητας και της αντίστροφης αιτιότητας) είναι το πλέον κατάλληλο για τη διαχρονική κατανόηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης σε σχέση με την οικονομική κρίση. Επιπλέον, αναδεικνύουν τον ρόλο της προσλαμβανόμενης διάκρισης και καλούν για ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής μέσα από την υλοποίηση αναλόγων παρεμβάσεων και πολιτικών ένταξης.

Το πρόγραμμα “Θετική προσαρμογή μεταναστών και γηγενών εφήβων κατά τη διάρκεια οικονομικής ύφεσης: Διεργασίες ευαλωτότητας και ψυχικής ανθεκτικότητας”, με επιστημονική υπεύθυνη την καθηγήτρια Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη, εντάσσεται στα πλαίσια του έργου “Αριστεία II”. Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος “Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση” και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
Τμήμα Ψυχολογίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

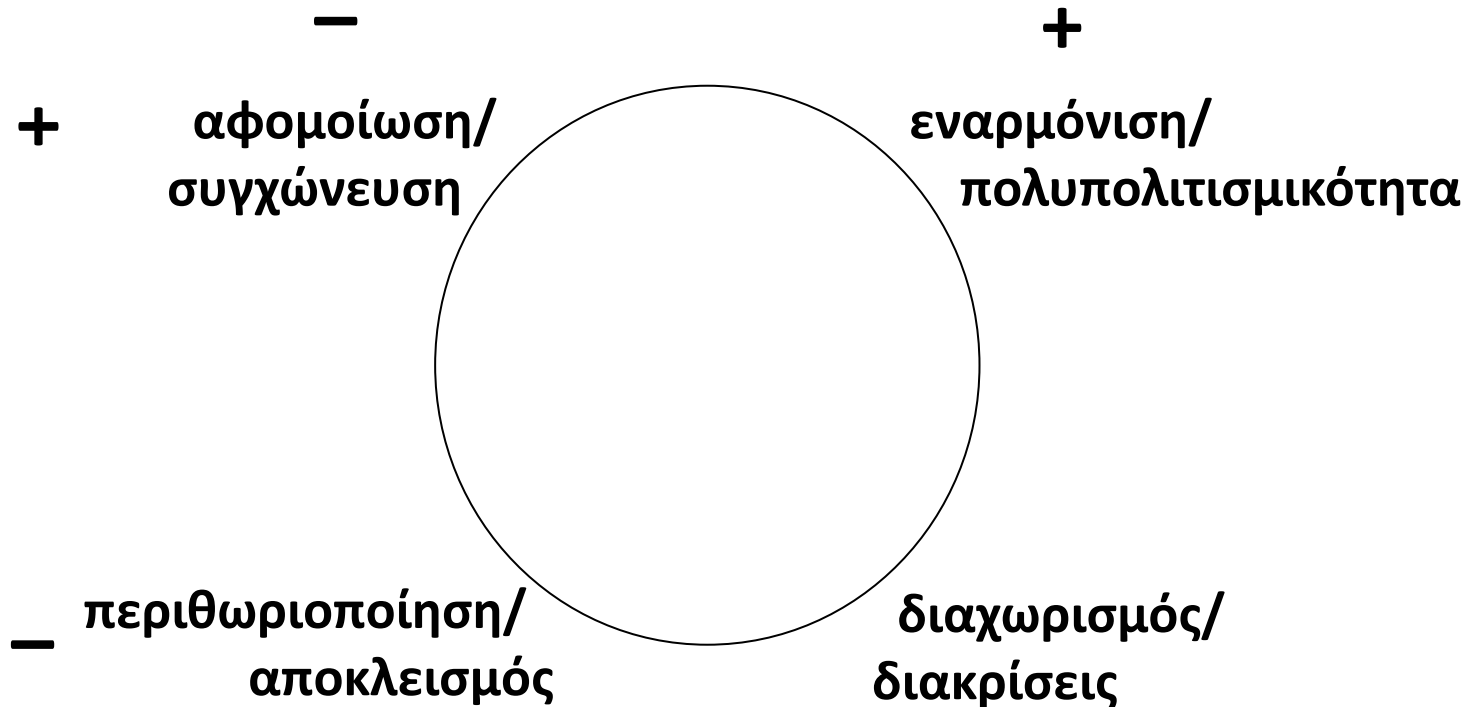
Βασικές έννοιες

- **Επιπολιτισμοποίηση:** οι αμοιβαίες μεταβολές που προκύπτουν όταν άτομα ή ομάδες από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο έρχονται σε άμεση και διαρκή επαφή (βλ. Redfield, Linton, & Herskovits, 1936).
- **Έφηβοι μετανάστες:** η 'διπλή πρόκληση' των στόχων της ανάπτυξης και της επιπολιτισμοποίησης.
- **Οικονομική κρίση:** υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, η οποία δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί χωρίς εκτενή αναδιαχείριση των περιορισμένων πόρων (βλ. Lundberg & Wuermli, 2012).
- **Προσλαμβανόμενη διάκριση:** η αντίληψη ενός ατόμου ότι γίνεται στόχος υποτιμητικών σχολίων ή συμπεριφορών λόγω της αρνητικής αξιολόγησης που αποδίδεται σε μια όψη της ταυτότητάς του (βλ. Παυλόπουλος, 2006).

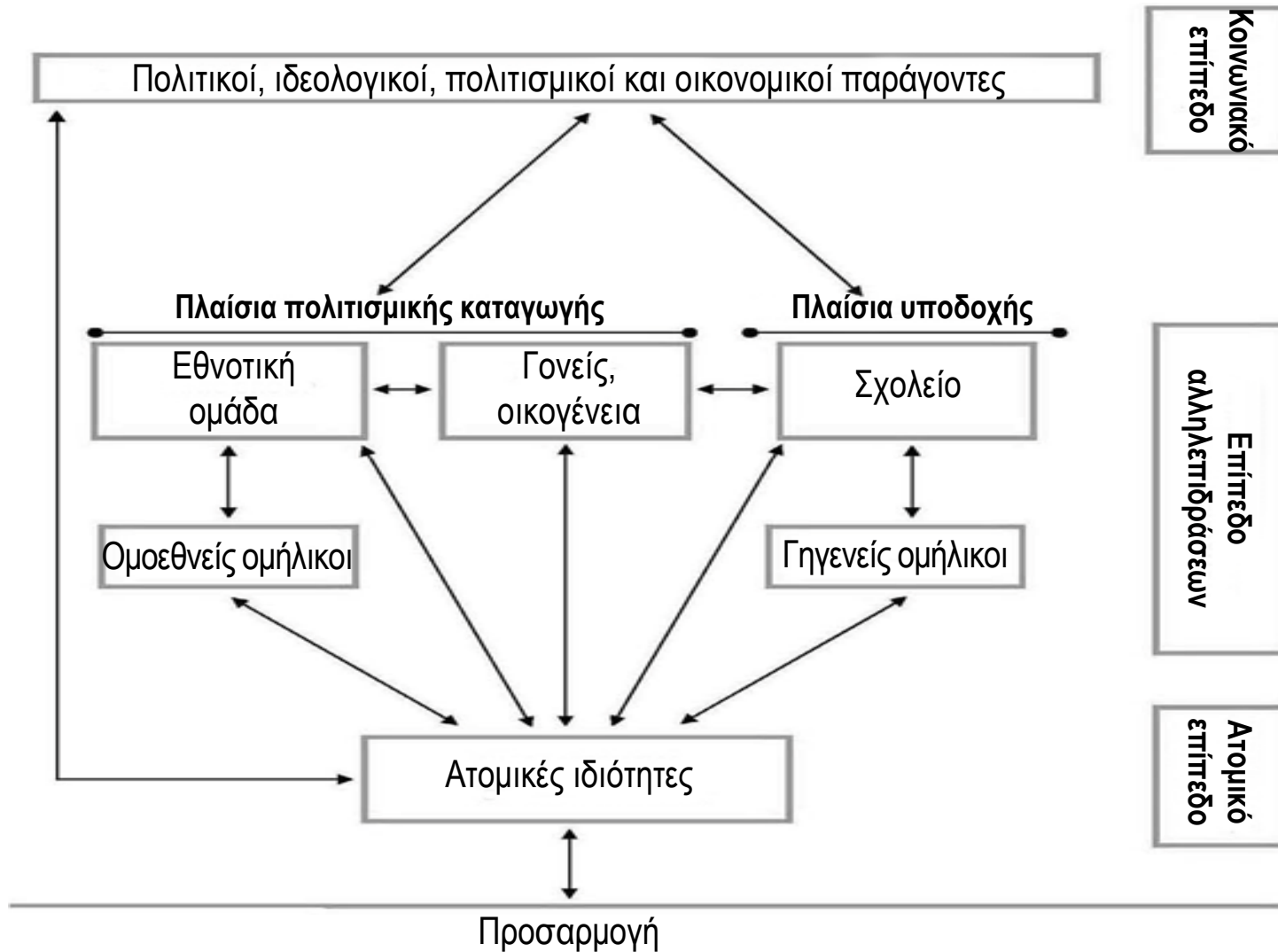
Στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Berry, 1997, 2006)

Διατήρηση εθνοπολιτισμικής ταυτότητας
(εθνοτικός προσανατολισμός)

Σχέσεις την ευρύτερη κοινωνία
(εθνικός προσανατολισμός)

Ένα συνθετικό μοντέλο της προσαρμογής εφήβων μεταναστών (Motti-Stefanidi et al., 2012)

Στοιχεία μιας πολυπολιτισμικής μεταναστευτικής πολιτικής (προσαρμογή από Berry, 1984)

Η ‘διπλή απειλή’ της οικονομικής κρίσης και της προσλαμβανόμενης διάκρισης στις διομαδικές σχέσεις

- *Υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας.* Οι διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών ως αντίδραση στη ‘ρεαλιστική’ απειλή που θέτει η οικονομική ύφεση (Stephan et al., 1999).
- *Υπόθεση της επαφής.* Η άνιση κατανομή των επιπτώσεων της κρίσης διαμορφώνει μια ιεραρχία ‘ανώτερων’ έναντι ‘κατώτερων’ ομάδων (Sidanius & Pratto, 1999), είτε προκαλεί αίσθημα σχετικής αποστέρησης αναφορικά με τους διαθέσιμους πόρους (Walker & Smith, 2002), υποσκάπτοντας τη διομαδική επαφή.
- *Υπόθεση της εναρμόνισης.* Η απειλή υποτίμησης της ταυτότητας αυξάνει την ταύτιση με την εθνοτική εσω-ομάδα και μειώνει τις σχέσεις με εξω-ομάδες για λόγους προστασίας της αυτοεκτίμησης (Jasinskaja-Lahti, Liebkind, & Solheim, 2009).

Ερευνητικά ερωτήματα

- Ποιες είναι οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών εφήβων; Πώς διαχειρίζονται διαχρονικά τις σχέσεις τους με την εθνοτική εσω-ομάδα και με τους Έλληνες συνομηλίκους;
- Πώς διαμορφώνονται οι πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων, σε συνάρτηση με την οικονομική υποβάθμιση και την προσλαμβανόμενη διάκριση που βιώνουν; Ποιο είναι το διαχρονικό μοτίβο των συσχετίσεων αυτών;

Συμμετέχοντες (14 Γυμνάσια, N=764)

		T1	T2	T1+T2
Χώρα καταγωγής	Αλβανία	315	315	263
	Πρώην ΕΣΣΔ	116	117	102
	Άλλη χώρα	139	107	90
	Μικτή καταγωγή	96	100	86
Χώρα γέννησης	Χώρα καταγωγής	150	121	104
	Ελλάδα	516	518	437
Φύλο	Αγόρια	353	343	284
	Κορίτσια	313	296	257
Σύνολο	N	666	639	541
	Μ.Ο. ηλικίας	12.7	13.7	

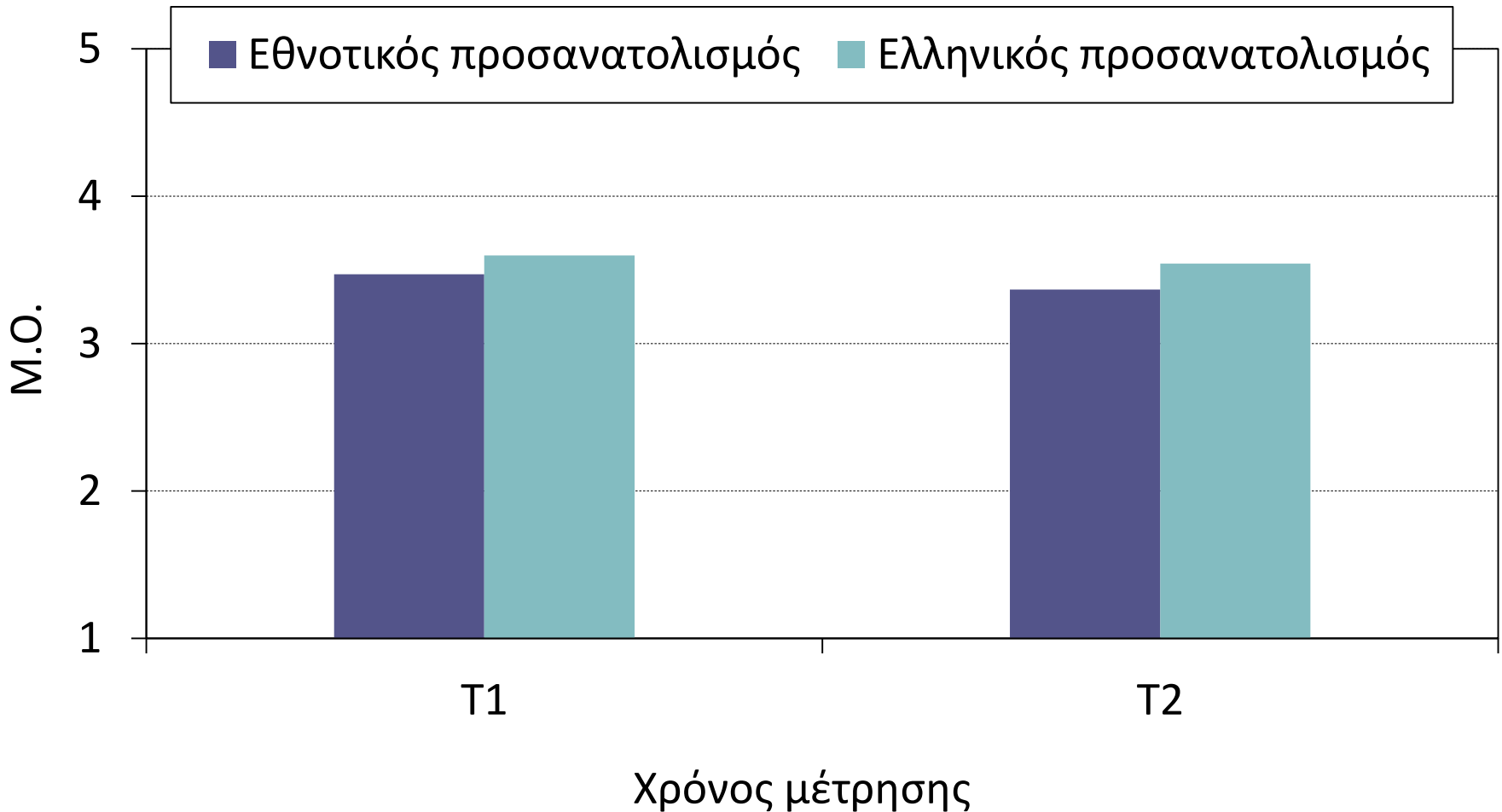
Συμμετέχοντες (14 Γυμνάσια, 64% των μαθητών)

		T1	T2	T1+T2
Χώρα καταγωγής	Αλβανία	47.3	49.3	48.6
	Πρώην ΕΣΣΔ	17.4	18.3	18.9
	Άλλη χώρα	20.9	16.7	16.6
	Μικτή καταγωγή	14.4	15.6	15.9
Χώρα γέννησης	Χώρα καταγωγής	22.5	18.9	19.2
	Ελλάδα	77.5	66.8	66.4
Φύλο	Αγόρια	53.0	53.7	52.5
	Κορίτσια	47.0	46.3	47.5
Σύνολο	%	63.5	62.3	61.4
	Μ.Ο. ηλικίας	12.7	13.7	

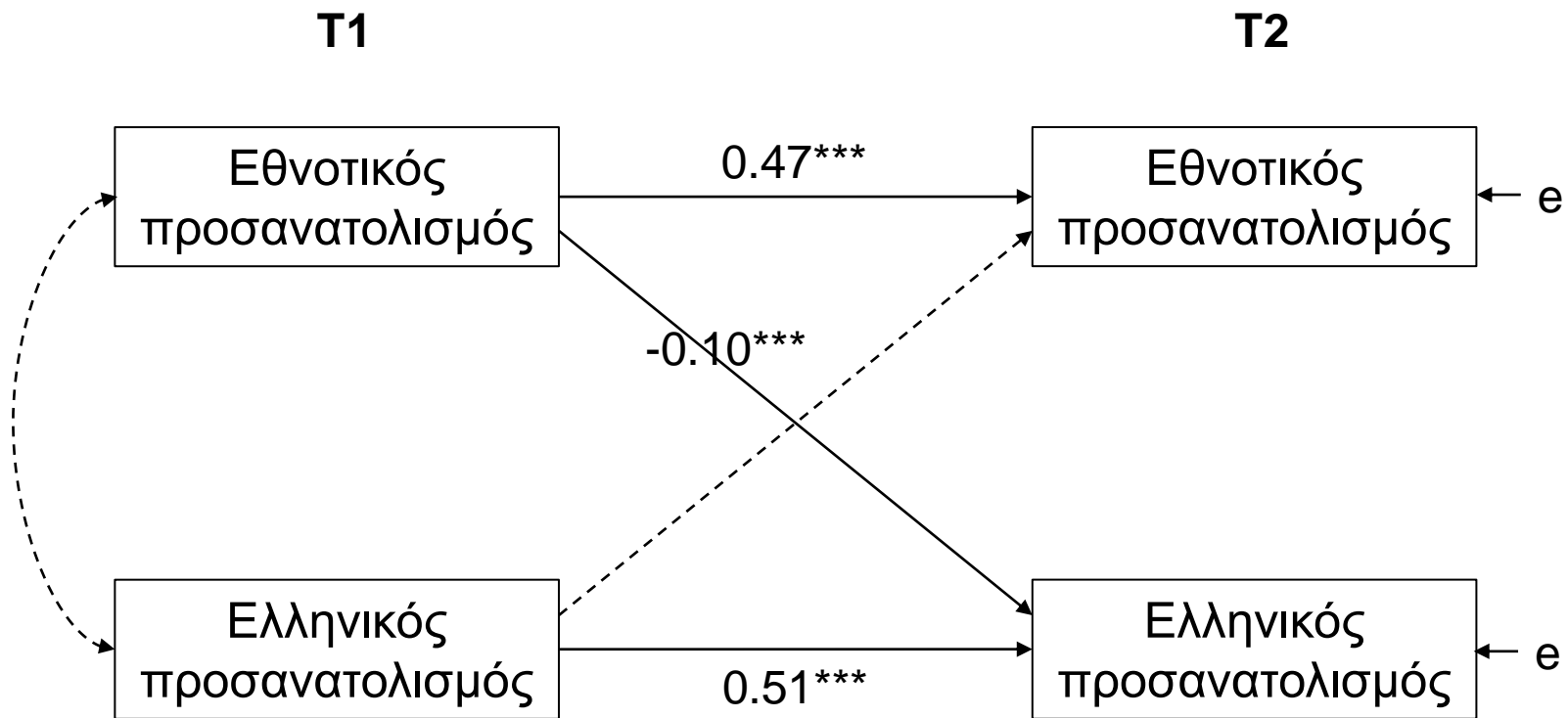
Μετρήσεις

- **Κλίμακα Επιπολιτισμοποίησης** (Nguyen & Von Eye, 2002)
 - ☞ Ελληνικός προσανατολισμός (11 προτ., 5/θμια κλίμακα, $\alpha=0.88$)
 - ☞ Εθνοτικός προσανατολισμός (11 προτ., 5/θμια κλίμακα, $\alpha=0.89$)
 - “οι πιο πολλοί από τους κοντινούς μου φίλους είναι...”*
 - “θα ήθελα να κρατήσω/ακολουθήσω τον τρόπο ζωής...”*
- **Προσλαμβανόμενη διάκριση** (AStRA. βλ. Pavlopoulos et al., 2006, 4 προτ., 5/θμια κλίμακα, $\alpha=0.82$)
 - “αισθάνεσαι ότι αδικείσαι λόγω της εθνικής σου προέλευσης”*
- **Οικονομική υποβάθμιση** (EHQ. Lempers, Clark-Lempers, & Simons, 1989. 10 προτ., 4/θμια κλίμακα, $\alpha=0.80$)
 - “η οικογένειά σου μείωσε τις εξόδους και τα έξοδα για διασκέδαση”*

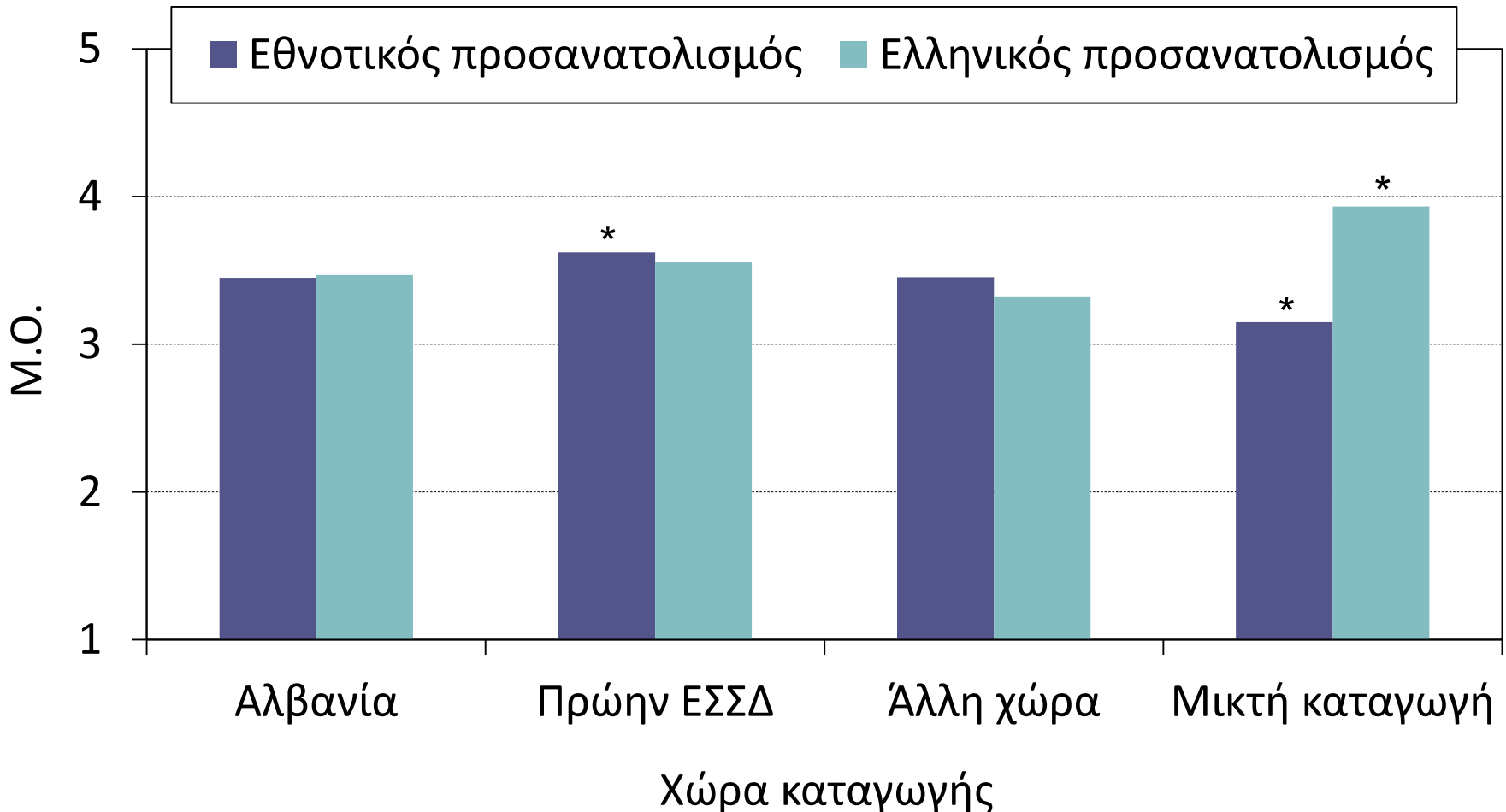
1. Πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων: Σύγκριση μεταξύ δύο χρόνων μέτρησης

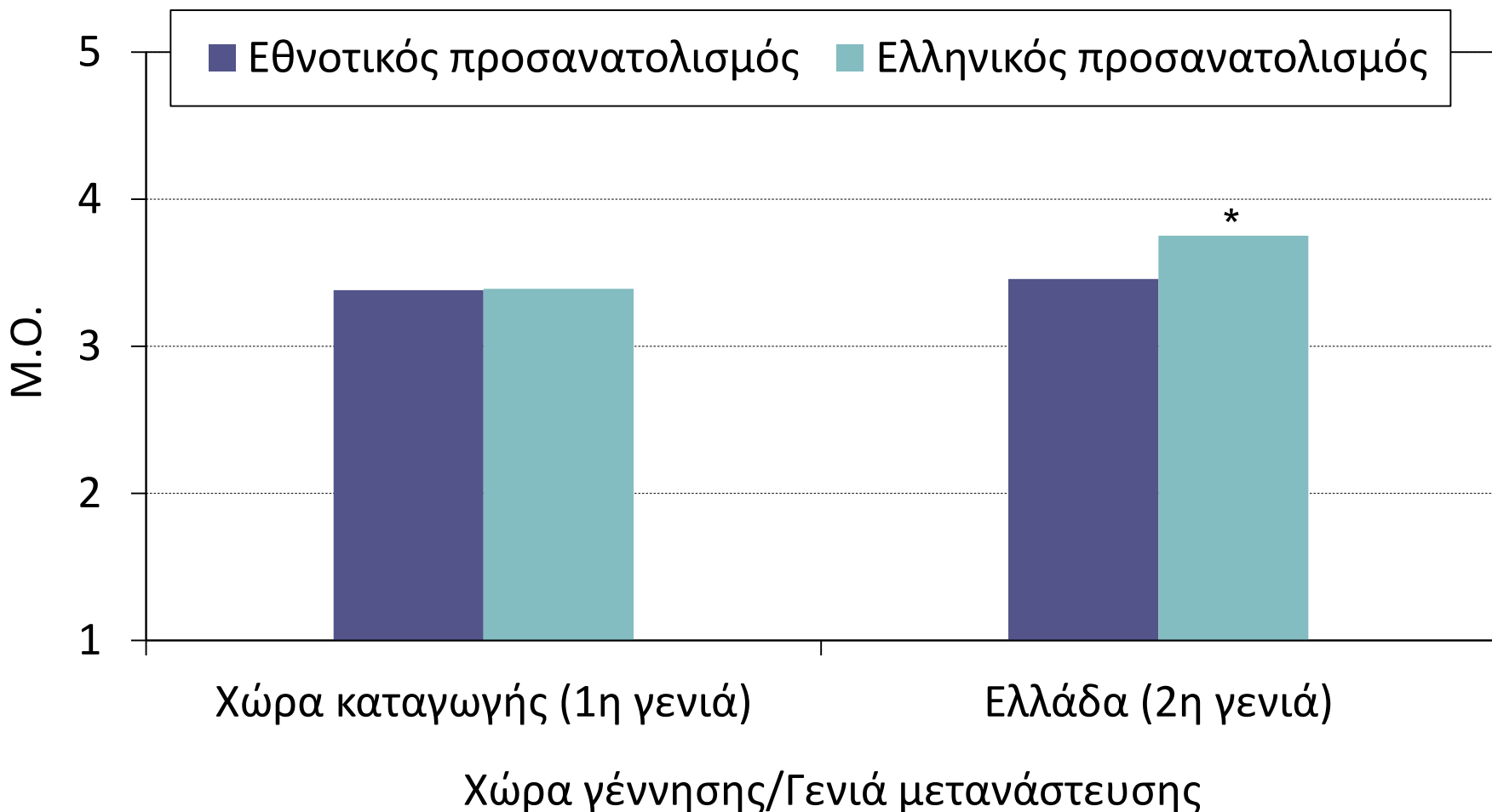
Διαχρονική συσχέτιση των πολιτισμικών προσανατολισμών των μεταναστών εφήβων

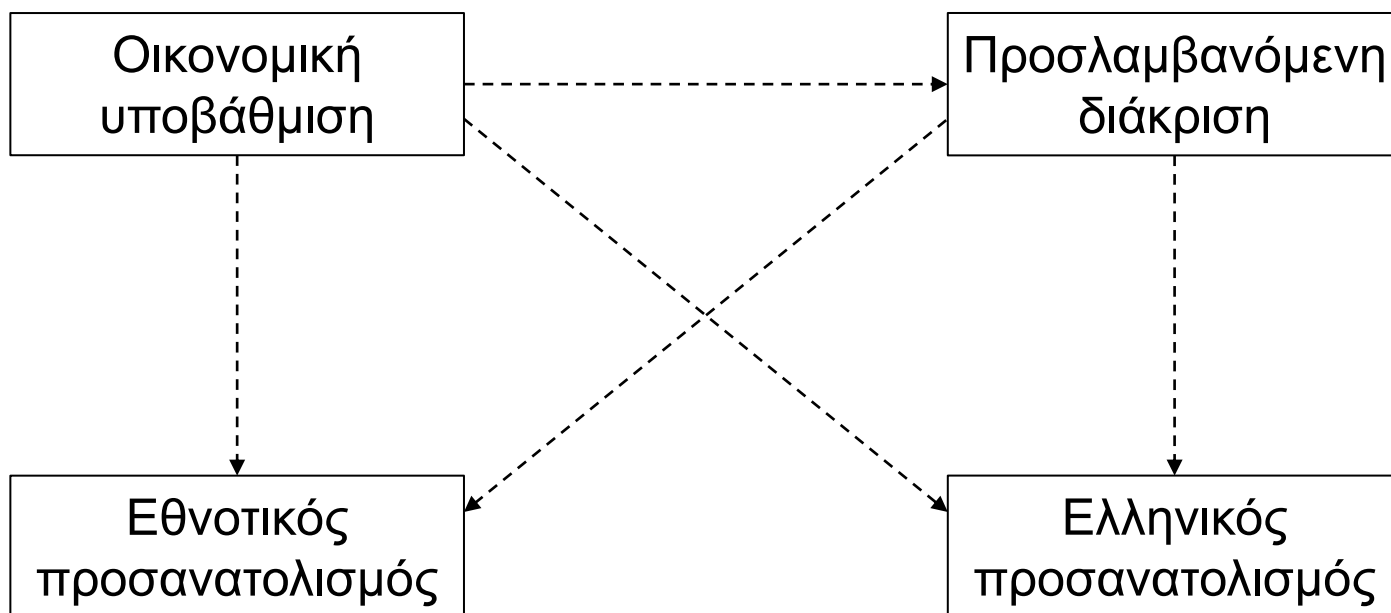
Πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων ως προς τη χώρα καταγωγής

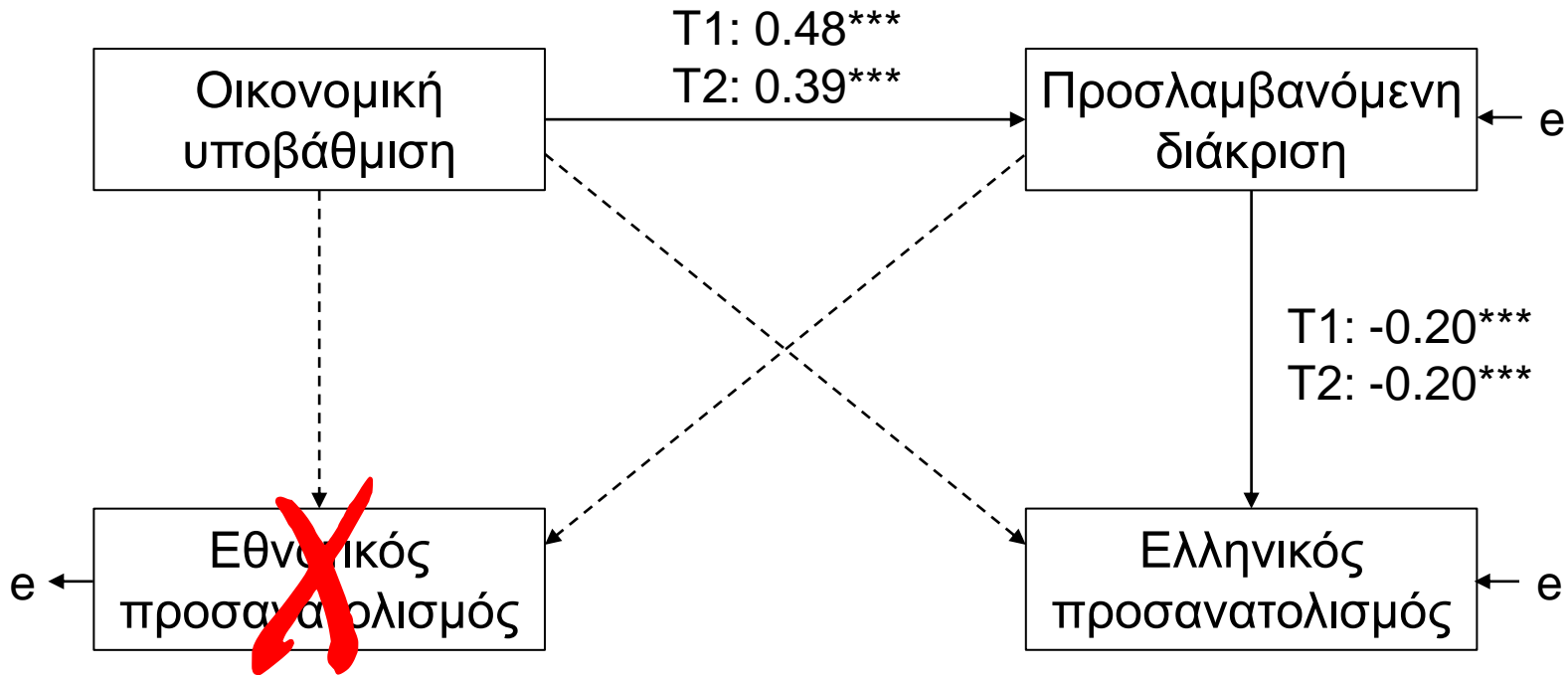
Πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων ως προς τη χώρα γέννησης/γενιά

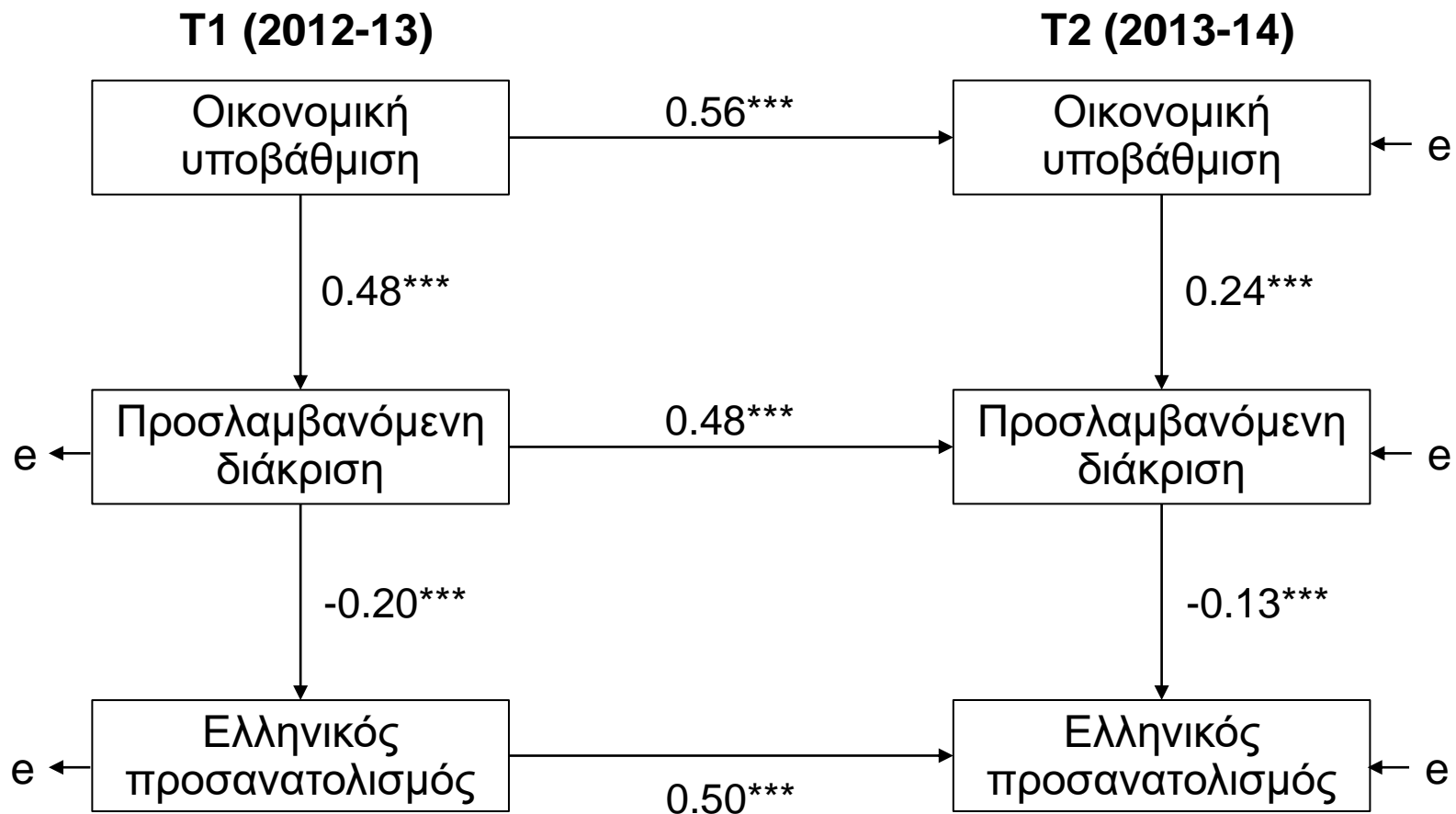
2. Οικονομική υποβάθμιση, προσλαμβανόμενη διάκριση και πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων: θεωρητικό μοντέλο

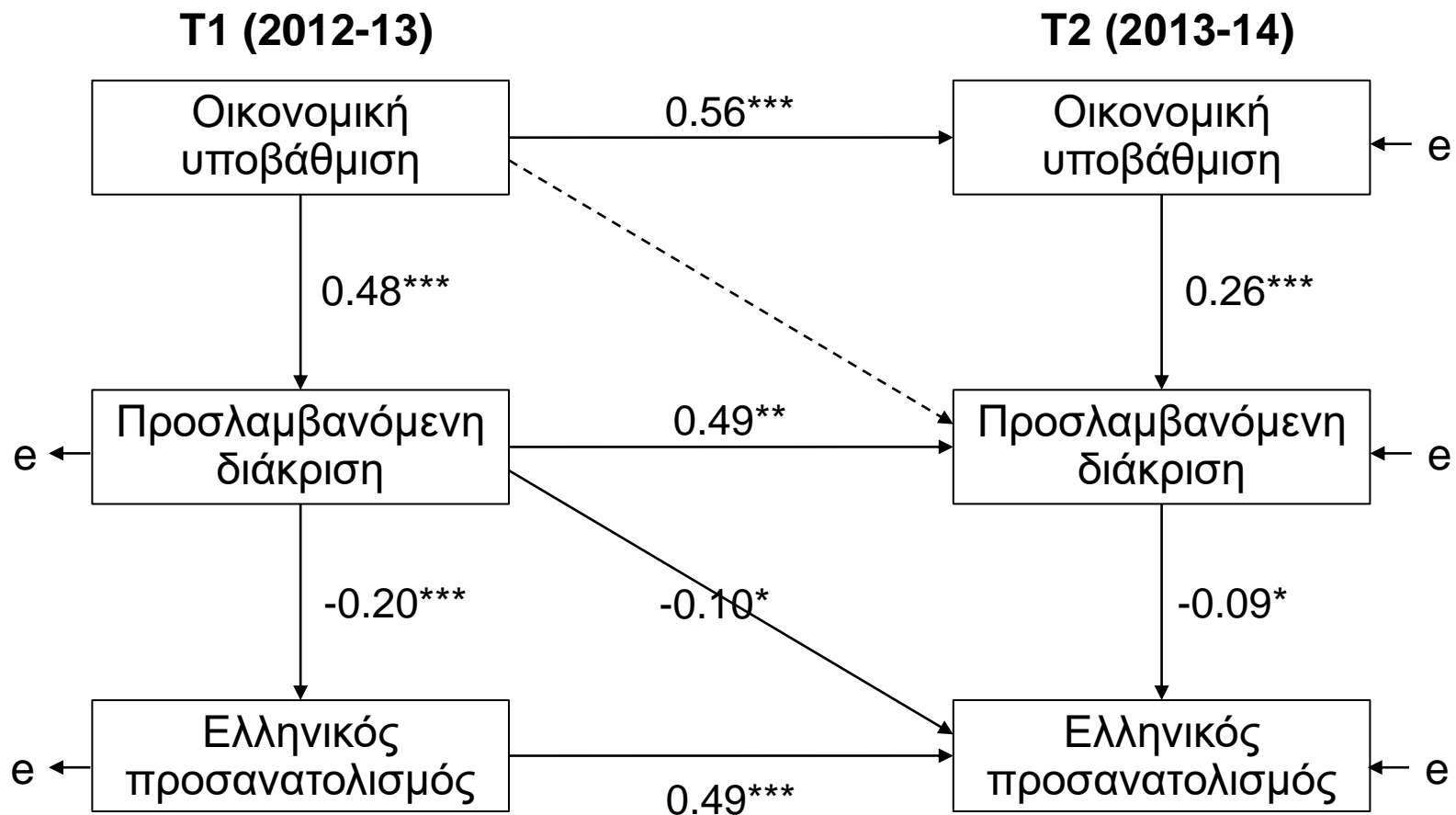
Οικονομική υποβάθμιση, προσλαμβανόμενη διάκριση και πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων: εμπειρικό μοντέλο

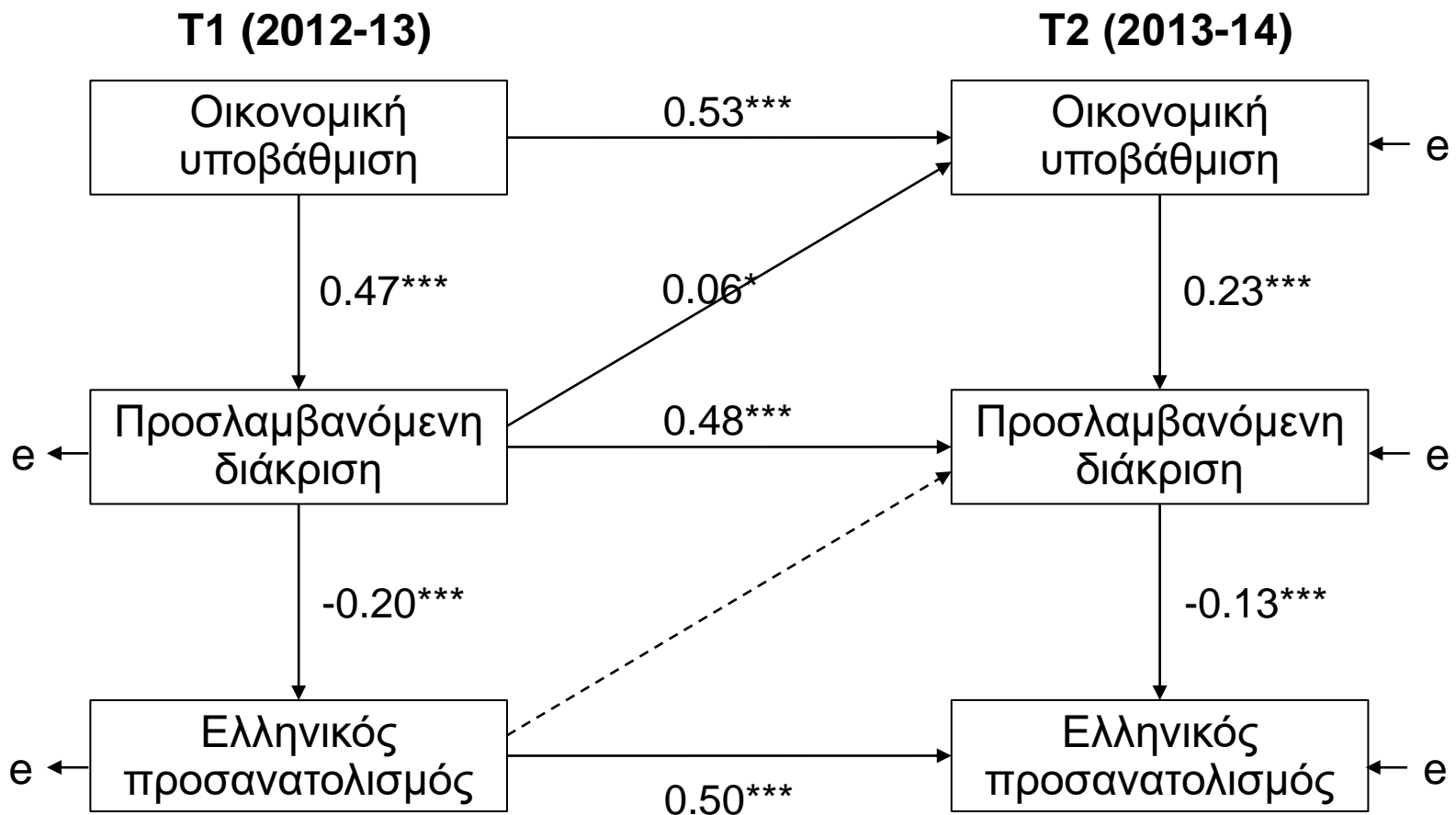
Διαχρονική συσχέτιση οικονομικής υποβάθμισης, προσλαμβανόμενης διάκρισης και ελληνικού προσανατολισμού: μοντέλο σταθερότητας

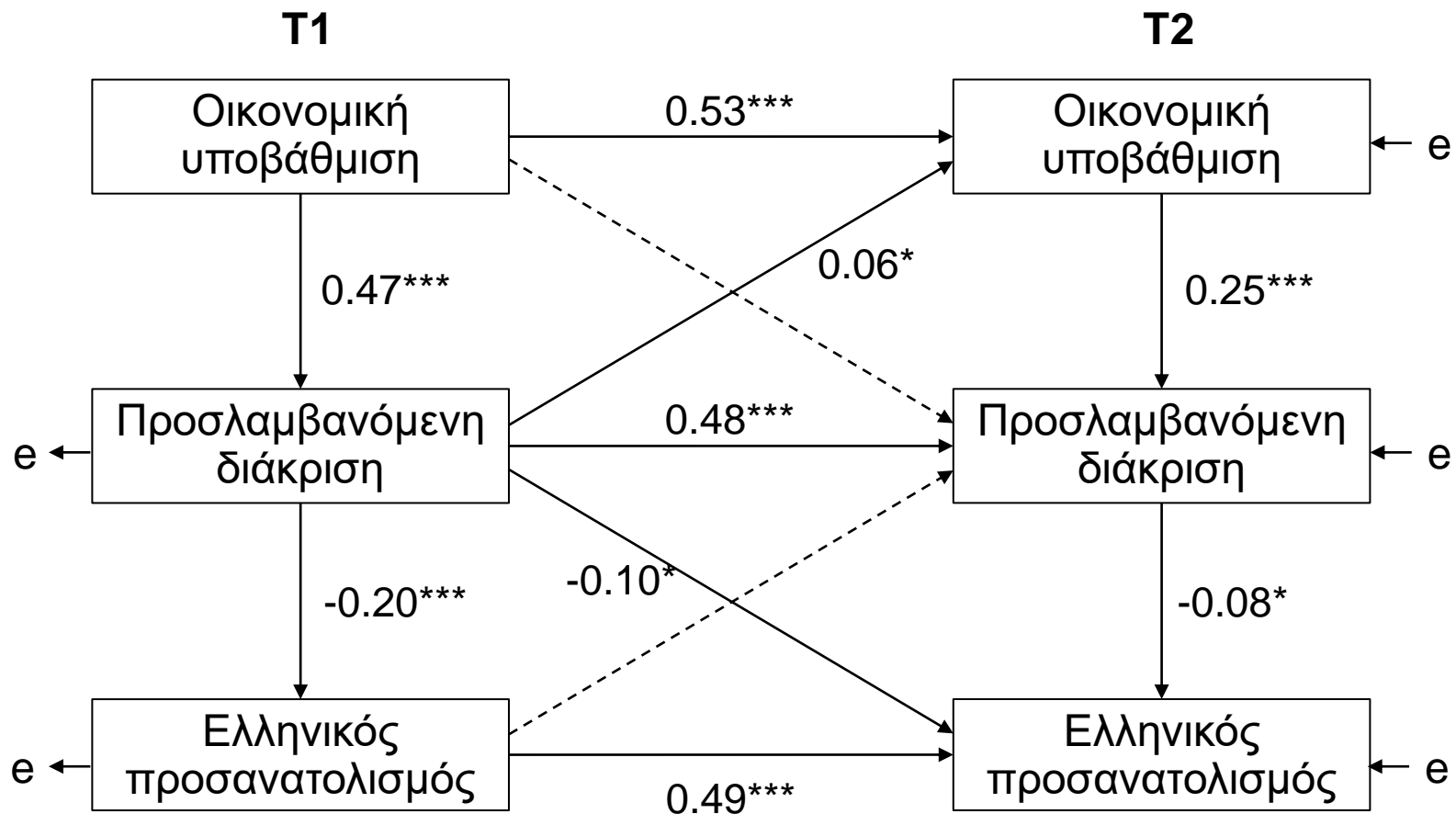
Διαχρονική συσχέτιση οικονομικής υποβάθμισης, προσλαμβανόμενης διάκρισης και ελληνικού προσανατολισμού: μοντέλο αιτιότητας

Διαχρονική συσχέτιση οικονομικής υποβάθμισης, προσλαμβανόμενης διάκρισης και ελληνικού προσανατολισμού: μοντέλο αντίστροφης αιτιότητας

Διαχρονική συσχέτιση οικονομικής υποβάθμισης, προσλαμβανόμενης διάκρισης και ελληνικού προσανατολισμού: μοντέλο αμοιβαιότητας

Συμπεράσματα

- Η ποσοστιαία αναλογία των μεταναστών μαθητών και το προφίλ των δημογραφικών χαρακτηριστικών τους συνθέτουν μια νέα, δυναμική πραγματικότητα που οφείλει να συνεκτιμήσει ένας σχεδιασμός πολιτικής.
- Οι πολιτισμικοί προσανατολισμοί των μεταναστών εφήβων εμφανίζονται ισορροπημένοι μεταξύ της εθνοτικής ομάδας και της χώρας υποδοχής, παραπέμποντας σαφώς στη στρατηγική της εναρμόνισης (Berry, 1997, 2006).
- Οι πολιτισμικοί προσανατολισμοί παραμένουν σχετικά σταθεροί διαχρονικά. Ο εθνοτικός προσανατολισμός τείνει να προβλέπει τον ελληνικό, παρά το αντίθετο – ίσως εξαιτίας της πιο ισχυρής σχέσης του με την εθνοτική ταυτότητα των μεταναστών εφήβων (Παυλόπουλος, Μπεζεβέγκης, & Γεωργαντή, 2012).

Συμπεράσματα

- Η ‘διπλή απειλή’ υποτίμησης της ταυτότητας συνδέεται με την επιπολιτισμοποίηση των μεταναστών εφήβων, αν και μόνο όσον αφορά τις σχέσεις με τους γηγενείς:
- Η οικονομική δυσπραγία της οικογένειας καταλήγει στο να υποσκάπτει τον ελληνικό προσανατολισμό δια μέσου της προσλαμβανόμενης διάκρισης...
- ...η οποία συνιστά ‘διπλά αρνητικό’ προγνωστικό παράγοντα του ελληνικού προσανατολισμού και της οικονομικής υποβάθμισης.
- ☞ Η απόδοση στους μετανάστες του ρόλου του εξιλαστήριου θύματος στην κρίση (βλ. GMG & UNESCO, 2009) οδηγεί σε διακρίσεις που υπονομεύουν μελλοντικά την εργασιακή τους προοπτική (Eurobarometer, 2012).

Προοπτικές

- Από πού προέρχεται ο εθνοτικός προσανατολισμός; Ανάγκη για μελέτη επιπλέον προσδιοριστικών παραγόντων της ταύτισης με την ομάδα των συμπατριωτών.
- Σε ποιο βαθμό η προσλαμβανόμενη διάκριση ανταποκρίνεται σε πραγματικά περιστατικά διακρίσεων; Ανάγκη για τη μελέτη των στάσεων των γηγενών μαθητών.
- Τι μπορεί να εξηγήσει τη 'μετάφραση' της οικονομικής κρίσης σε προσλαμβανόμενη διάκριση; Ανάγκη για τη μελέτη μεταβλητών διαμεσολάβησης.
- Ποιος είναι ο ρόλος του πλαισίου στις παραπάνω συσχετίσεις; Ανάγκη για πολυεπίπεδη ανάλυση δεδομένων από το σχολικό και το οικογενειακό περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

- Berry, J. W. (1984). Multicultural policy in Canada: A social psychological analysis. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 16, 353-370.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-34.
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 27-42). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Eurobarometer (2012). *Discrimination in the EU in 2012: Special Eurobarometer 393*. Brussels: European Commission.
- Global Migration Group & UNESCO (2009). *Fact-sheet on the impact of the economic crisis on discrimination and xenophobia*. Available from https://www.gfmd.org/files/documents/gfmd_athens09_contr_unesco_factsheet_discrimination_and_xenophobia_en.pdf
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., & Solheim, E. (2009). To identify or not to identify? National disidentification as an alternative reaction to perceived ethnic discrimination. *Applied Psychology: An International Review*, 58, 105–128. doi:10.1111/j.1464-0597.2008.00384.x
- Lempers, J. D., Clark-Lempers, D., & Simons, R. (1989). Economic hardship, parenting, and distress in adolescence. *Child Development*, 60(1), 25-39.
- Lundberg, M., & Wuermli, A. (2012). *Children and youth in crisis: Protecting and promoting human development in times of economic shocks*. Washington, DC: The World Bank. DOI: 10.1596/978-0-8213-9547-9
- Motti-Stefanidi, F., Berry, J. W., Chrysochoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (2012). *Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation, and social psychological perspectives*. In A. S. Masten, K. Liebkind, & D. Hernandez (Eds.), *Realizing the potential of immigrant youth* (pp. 117-158). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nguyen, H., & Von Eye, A. (2002). The acculturation scale for Vietnamese adolescents: A bidimensional perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 202–213. doi:10.1080/01650250042000672.

Βιβλιογραφία

- Oppedal, B. (2006). Development and acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 97-113). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Παυλόπουλος, Β. (2006). Κοινωνικός στιγματισμός: από τη σκοπιά του «θύτη» και του «θύματος». Στο Π. Κορδούτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία* (σελ. 126-145). Αθήνα: Ατραπός.
- Pavlopoulos, V. Motti-Stefanidi, F., Obradović, J., & Masten, A. (2006, May). *Perceived discrimination and school resilience: A study of Albanian and Pontic adolescents in Greece*. Paper presented at the 18th International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology, Spetses, Greece.
- Παυλόπουλος, Β., Μπεζεβέγκης, Η., & Γεωργαντή, Κ. (2012). Εθνική ταυτότητα και ψυχολογική προσαρμογή εφήβων μεταναστών. Στο Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), *Διαπολιτισμικές διαδρομές: Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 91-124). Αθήνα: Gutenberg.
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38, 149-152.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants: An integrated threat theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 2221–2237. doi:10.1111/j.1559-1816.1999.tb00107.x
- Walker, I., & Smith, H. J. (Eds.). (2002). *Relative deprivation: Specification, development, and integration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.